

göstərilən təlim üsullarından yuxarı siniflərdə dars deyən tarix və digər humanitar fənn müəllimləri faydalana bilər.

Nəticə etibarilə qeyd etməliyik ki, istər kurikulum tətbiq edilən siniflərdə, istərsə də VII-XI siniflərdə keçirilən əlavə dərslər zamanı İKT və yeni təlim metodlarından istifadə etməklə təlim keyfiyyətini artırmaq olar.

Rayçı: tarix üzrə fəlsəfə doktoru N.Əliyev

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları) // Azərbaycan məktəbi, 2011, № 6.

2. Əliyev V., Babayev İ., Məmmədova A. Ümumi tarix. Bakı: Aspoliqraf, 2013.

3. Piriye V. Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə. Bakı: Nurlan, 2003.

4. Sadiqov F. Pedaqogika. Bakı: Biznes Universiteti, 2006.

5. Paşayev Ə., Rüstamov F. Pedaqogika. Bakı: Çaşıoğlu, 2002.

G.Rustamova

**Организация уроков по истории
Азербайджана и всеобщей истории с
применением ИКТ и дополнительных
материалов**
Резюме

В статье автор отмечает, что внедре-

ние новых технологий обучения, использование методов интерактивного обучения, развивает мыслительную деятельность учащихся. У них формируется способность самостоятельно пополнять свои знания, проводить исследования. Далее автор отмечает большую роль презентации, которую можно проводить в 5 - 7 - х классах при изучении истории. Для этого используются как ИКТ, так и дополнительные материалы, разные источники.

G.Rustamova

**Organisation Azerbaijan history
and world history lessons using ICT and
additional materials**

Summary

The author notes that introduction of new learning technologies, using interactive methods helps to develop cognitive activities of students. Students form their own ability to improve their knowledge, to conduct research. The author further notes the important role of presentations, which can be done in 5 - 7 classes in the study of history, using ICT as well as additional material from many sources.

İNTEQRASIYA BÜTÜN SINIFLƏRDƏ VACİBDİR

Emiliya Kərimova

*Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

Açar sözlər: integrasiya, integral prinsip, ana dili, kurikulum, diferensiasiya.

Ключевые слова: интеграция, интегральный принцип, родной язык, учебный план, дифференциация.

Key words: integration, integral principle, mother tongue, curriculum, differentiation.

Bu gün integrasiya prosesinə sosial idrakın ümumi metodologiyası müstəvisində baxılmalıdır. Integrasiya ideyası biliklərin məzmununun seçilməsinə yeni yanaşma tələb edir: fənlərin integrasiyası əhəmiyyətli dərəcədə vaxt ehtiyatına qənaət deməkdir. Bu vaxt yalnız biliklərin dərindən öyrənilməsi üçün deyil, həm də biliklərin keyfiyyətə yeni səviyyədə mənimsənilməsinə sərf edilə bilər. İntegrativ proseslər biliyin bütövlükdə cəmiyyətin inkişafını müəyyənləşdirən aparıcı qüvvə kimi real üstünlüyünü təmin etməyə qabildir. Kompleks integral prinsip dünyanın mənzərəsini və cəmiyyətin həyatını bütün təamlığı ilə şagirdlərə göstərir.

Təhsildə integrasiya nəticə etibarilə yeni elm sahəsi formalaşdırır. Integrasiya sosial-iqtisadi şəraiti dəyişən, təhsil sistemini inkişaf etdirən yeni konsepsiyanın əsası kimi çıxış edir.

İntegrasiya tərbiyə prosesində heç də təlim prosesindəkindən az əhəmiyyət kəsb etmir. Biz adətən, tərbiyənin ayrı-ayrı sahələri üzrə tədqiqat aparırıq: "Kiçikyaşlı məktəblilərin şüurlu intizam tərbiyəsi", "...düzüklük və doğruluqluq tərbiyəsi", "...məsuliyətlik tərbiyəsi", "...nəzarətlik tərbiyəsi" və s. bu qəbildən olan namizədlik dissertasiyalarında tərbiyənin sahələri arasında vəhdət nəzərdən qaçırılır. Mövzunun vurğunu olan, onu ideal hesab edən tədqiqatçı şagirdin bütün vaxt büdcəsini, enerjisini həmin

sahəyə yönəlmələrini tələb edir. Belə olduqda bütövlükdə insani keyfiyyətlərlə formalaşan şəxsiyyətin, əsl insanın yetişdirilməsi unudulur. Tərbiyədə kompleks yanaşma ideyası məhz insani mədəni cəhətdən saf, hərtərəfli inkişaf etmiş əsl vətəndaş kimi formalaşdırmaq üçün tərbiyə anlayışına daxil olan bütün komponentlərin vəhdətdə görülməsini-integrasiyasını tələb edir. Adətən, təlim prosesində müəllim proqram materiallarını şərh edir, şagirdə ev tapşırığı verir.

Şəxsiyyətin tam, bütöv varlıq olması, onun bütövlükdə bir insan kimi qiymətləndirilməsi vacibdir. Yaxşı musiqişünas, idmançı, rəssam, alim olmaq asandır, insan olmaq isə çətin. Biz əsl insan tərbiyə etməliyik. Integrasiya məhz bu prosədə baş verir. Şagirdlərin mənimsədikləri idrakı və bədii ictimai təcürübə, pedaqoji prosədə formalaşdırılan şagird şəxsiyyəti də integral xarakter daşıyır.

İntegrasiya həm də böyük sosial əhəmiyyət kəsb edir. Təhsilin ibtidai mərhələsində keçirilən bayramlar, kütləvi tədbirlər siniflər arasında yaxınlaşmanı təmin edir. Bu tədbirlərin bəzən məktəbin ümumi tədbirlərinin tərkib hissəsi kiçikyaşlı məktəblilərin yuxarı sinif şagirdləri arasında qaynaq-qaynaqla qarışması ilə nəticələnir. Respublikanın bütün şəhər (rayon) məktəbləri arasındakı belə əlaqələr vahid məxrəcə gəlmiş, integrativ

siya, yeni nəslin, yeni bir cəmiyyətin formalaşmasına zəmin yaradır.

İntegrativ təlim heç də yeni şey deyil. Məgər müəllimlərimiz indiyədək integrasiyadan istifadə etməmişlər? Elə bir fənn (hətta mövzu) tapırıkmı ki, onu digər fənlərdən (mövzulardan) təcrid edilmiş halda tədris etmək mümkün olsun? İnteraktiv təlim tarixən ibtidai təlimdə özünə yer tapmışdır. Görünür, bütün fənlər bir müəllim tərəfindən tədris ediliyindən ibtidai siniflərdə fənlərin integrasiyası daha təbiiyədir. Bu mərhələdə dnd dili fənni öz təbiəti etibarilə integrativdir. Deməli, təbii integrasiyanın ünvanı ibtidai təlimdir. A. Distverqin, Y.A.Komenskinin ibtidai təlimin təbiət–varislilik (tabiatəuyğunluq) prinsipi əsasında təşkilı ideyası bunu bir daha sübut edir. K.D.Üşinskinin “Rodnoe slova”, “Detskıy mir” dərslərinə ədəbi əsərlərdən əlavə tabiatşünaslıq, coğrafiya və vətən tarixinə aid çoxlu mətn daxil edilmişdi. İbtidai təlimin şifahi metoduna böyük üstünlük verən K.D.Üşinski ətraf aləm, hər şeydən əvvəl, təbiət obyektləri və hadisələri üzərində müşahidəni uşaqların aqlının və qəlbinin inkişafı üçün ən yaxşı material hesab edirdi. Sosial və təbiət aləminin qarşılıqlı əlaqədə dərk olunması pedaqoqları, fizioloqları çoxdan düşündürmüş və ağılsızlaşmış integral kursunda öz əksini tapmışdır.

İbtidai siniflərdə nitq inkişafı ana dili tədrisinin başlıca prinsipidir. “Azərbaycan dili” kursunun nitqəyönümlü olması, yəni tədris prosesində üstünlüyün grammatik, orfoqrafik qaydaların öyrənilməsinə, nəzəriyyəyə deyil, praktik cəhətə – nitq inkişafına verilməsi integrasiya üçün əlverişli şərait yaradır. Məlumdur ki, nitq faaliyyəti olmadan heç bir dərslər quruluşu mümkün deyil. Şifahi nitqin inkişafı üzrə məşğələ eşitmə, danışma və oxuma kimi nitq faaliyyətlərini də birləşdirir. Eyni zamanda fənlərin integrasiyası öz-özlüyündə məqsəd ola bil-

məz. İntegrasiyanın məqsədi fənlərin qarşılıqlı təsir nəticəsində bir–birini zənginləşdirməsidir. Ana dilinin digər fənlərlə integrasiyasının təbii əsası mətn qurmağın təlimi hesab olunur. Müstəqil mətn qurmaq vərdisinin bütün fənlər üçün xarakterik olması, ana dili ilə təbii, real integrasiyaya zəmin yaradır.

Ana dili kursu savad təlimi, hüsnxət, sinif oxusu, sinifdənəxaric oxu, Azərbaycan dili, nitq inkişafı bölmələrindən ibarətdir. Bu bölmələrin arasında sıx integrasiya mümkün ikən çox vaxt müəllim onları bir–birindən təcrid olunmuş sahələr kimi tədris edir.

Dil dərslərində şagirdlərin sözi ehtiyatı ətraf aləmdəki cansız və canlı əşyaların, hadisələrin adları hesabına zənginləşir. Şagirdlər grammatik qanunlara, qaydalara uyğun olaraq həmin sözlərdən istifadə etməklə cümlələr qurur, fikirlərini rəbətli şəkildə ifadə edirlər. Onların sonralar coğrafiya, kimya dərslərində müəllimin dediklərini anlamaları və öyrəndiklərini ifadə etmələri həmin söz ehtiyatının, həmin grammatik konstruksiyaların köməyi ilə yerinə yetirilir. Deməli, həm ümumtəhsil məktəblərində, həm də ali məktəblərdə hər hansı fənnin digər fənlərlə əlaqəsi nəzərə alınmasa belə, onun ifadə vasitəsi olan Azərbaycan dili ilə birlikdə integrativ fəndir. Dil integrasiya vasitəsidir. Yeni tələblər baxımından bu gün, görünürlük, eksperiment yolu ilə güclü integrasiya aparmaq və ibtidai siniflərdə eksperimental tədqiqat məqsədilə ikinci dərsləklə kifayətlənmək mümkündür. Birinci dərsləklə xalqımızın folkloru, doğma yurdumuz haqqında bədii ədəbiyyat (oxu), xalqımızın dili (Azərbaycan dili), hüsnxət, doğma yurdumuzun təbiəti, onun gözəllikləri və təbii sərvəti (ətraf aləmlə tanışlıq və ya həyat bilgisi), yurdumuzla əlaqədar təsviri sənət və musiqi fənləri əhatə oluna bilər. Tematik prinsip əsasında qurulan belə dərslər üzrə deyək ki, bir neçə gün ərzində “Yurdumuzun

baharı” mövzusu keçilir. Bu dövrdə şagirdlər ilk bahar, onun əlamətləri haqqında əlmi – kütləvi (idraki) mətn, bir neçə gözəl şeir oxuyur, bahar çağı tezçiçəklayan ağaclar, bahar çiçəkləri, bulaqların, çəmənlərin qaynaması, bizim yerlərə gələn köçəri quşlar və s. ilə tanış olurlar. Onlar bahar çiçəklərinin, quşların, təbiətin gözəl bir guşasının şəklini çəkirilər, ilk bahara dair mahnı dinləyir, yeni mahnı öyrənirlər. Mövzu ətrafında lüğət toplayır, bu dövr üçün xarakterik olan sözləri dəfərlərdə yazırlar. Onların hansı nitq hissəsi olması, hansı suallara cavab verməsi üzərində iş gedir...

İkinci dərsləklə riyaziyyat, əmək təlimi, fiziki mədəniyyəti, informatikanı birləşdirmək mümkündür. Əmək təlimində ölçmə, hesablamə, həndəsi fiqurlardan istifadəyə ehtiyacın olması, fiziki mədəniyyətdə qaçma, hündürlüyünə, uzununa tullanma, yarışlarda iştirak edərək ölçmə, vaxtı hesablama məsələlərinin riyaziyyatla sıx bağlı olması məntəqi cəhətdən belə bir integrativ dərsləyin yaranmasına əsas verir.

İntegrasiyanın vacibliyindən, onu təmin etməyin imkan və yollarından ötrü də olsa, danışarkən nəzərə almaq lazımdır ki, integrasiyanı tam təmin edən dərslək yaratmaq çətindir. Bugünkü şəraitdə bu cür çətinliklə qarşılaşmamaq üçün aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir:

1. İntegrativ təlimin həyata keçirilməsi üçün proqramlar (kurikulum) əsaslı şəkildə yenilənməli, proqramlarda (kurikuluma) integrativ məzmun təqdim edilməlidir.

2. İntegrasiyanın müntəzəm ardıcıl tətbiqinə nail olmaq üçün integrativ dərsləklər yaradılmalıdır.

3. İntegrativ təlimin müvəffəqiyyətlə təşkilı üçün integrativ təfəkkürə malik olan və integrativ fənni tədris etməyi bacaran müəllim kadrları hazırlanmalıdır.

4. Şagirdlərin əksəriyyətinin integrativ kursları bəzən sadəcə seyrçi kimi dinləyən

cəkləri qorxusu qarşıya çıxır. Onlar hər şeydən xəbərlər, lakin hər şeyi müəmmal bilməyən kimi yetişiblər.

İntegrasiya ilə diferensiasiya arasında münasibət necə qiymətləndirilməlidir?

Elm yarandıqı vaxtdan integrativ xarakter daşımışdır. Arximed, Aristotel və qədim dünyanın başqa filosofları bir neçə elm sahəsinə müəmmal bilmələri ilə interaktiv təfəkkürə malik olduqlarını sübut etmişlər.

Qədim dünyada təhsilin bünövrəsi qoyulduğu dövrdə integrasiya daha böyük ehtiyac varmış. Sonralar elm inkişaf etdikcə onun yeni sahələri meydana çıxması diferensiasiyaya gətirmişdir. Deməli, integrasiya və diferensiasiya bir oxun iki başıdır. Biri elm-lərin əsasları ilə əlaqədar biliklərin üzvi əlaqədə, vahidtdə yerləşməsinə nəzərdə tutulmuş, digəri elmlərin əsasının diferensiasiyaya olunaraq, aralarından sərhəd qoyulmaqla ayrılıqda öyrədilməsi ilə əlaqədardır. Bunları bir–birindən ayrı təəvvür etmək olmaz.

Məhz bu səbəbdən integrativ təlimə üstünlük verilən ölkələrdə də yuxarı siniflərdə təhsil sahələri üzrə təlimin diferensiasiyasına nəzərdə tutulur. Bu gün faaliyyətdə olan bəzi tədris planında seçmə fənlərə xüsusi saatlar ayrılması IX sinifdən təhsil sahələri üzrə diferensiasiya aparılması buna bariz misaldır. Təlim prosesində belə diferensiasiyaya getməse, sonralar elmdə diferensiasiya aparmaq, ayrı–ayrı sahələr üzrə dərinləşmək mümkün olmaz. Bu, bir həqiqətdir ki, həyat yolunun başlanğıcında inkişaf şansının bərabərliyi vacibdir. Təsədüfi deyil ki, I sinifdə təlim prosesində uşaqların sərbəstliyinə, müstəqilliyinə, demokratiya və humanizmə nə qədər üstünlük verilsə də, integrativ priyorlardan nə qədər istifadə olunsada, ilkin oxu texnikası və kallaqrafik vərdişlər hamıya eyni həcmdə və qayda ilə aşılanırlar. Bir çox siniflərdə şagirdlər eyni cür oxuyur, kallaqrafik cəhətdən fərqəlməyən eyni xətlə yazırlar. Sonrakı siniflərdə hər

kəsin öz dəsti-xətti formalaşır. Təlimin məzmunu, metodları, həmçinin materialın mənimsənilmə sürəti baxımından diferensiasiya lazımdır. XXI əsrin əlaməti və tələbi təlimdə diferensiasiya və təhsillənmə yönümlünü seçmək imkanının verilməsi, şagirdlərin və müəllimlərin təşkilati-kommunikativ forma və metodlarının bu yönündə dəyişməsidir. Bu gün diferensiasiyayın hansı yolla getməli olması məsələsi də öz həllini gözləyir. Diferensiasiya edilmiş təlimin nə proqramı, nə dərsliyi, nə metodik vasitə, nə də materialı var. Bu gün məktəb variativ təlim, original pədaqoji texnologiyaların yaranması, təcrübədə tətbiqi və sınaqdan çıxarılması üçün kifayət qədər texniki təchizata malik deyil. Diferensiasiyaya əməl olunması müəllimin ixtiyarına buraxılmışdır.

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, bir çox yeni metod və priymların tətbiqi ilə əlaqədar terminlər, söz və ifadələrin mahiyyəti, mənasına varmadan onları nitqdə yerli-yersiz işlədirlər. Bu gün xarici ölkələrdəki təhsil sistemi təcrübəsinin elementlərini ölkəmizə doğma Azərbaycan dilində də gətirə bilərik. Sivil ölkələrin təhsil sistemini diqqətlə öyrənib, ən dəyərli məsələləri milli təhsil sistemimizə gətirmək qanuni haldır. Bunsuz məktəbimiz, cəmiyyətimiz inkişaf edə bilməz. Bu istiqamətdə məqsədimiz Avropa, dünya təhsil sistemində inteqrasiya olunmaqdır. Biz bu istiqamətdə elmi axtarışları düşünülmüş şəkildə davam etdirməliyik.

Rəyçi: dos. Ə.Əbbasov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Kərimov Y. Ana dili tədrisi metodikasının nəzəri problemləri. Bakı, 2002.

2. Kərimov Y. İbtidai siniflərdə inteqrasiya. Bakı, 1998.

3. Veysova Y. Fəal/ interaktiv təlim. Bakı, 2007.

Э.Кəримова

Интеграция в начальной школе

Резюме

Процесс интеграции следует рассматривать с точки зрения общей методологии социального познания. Идея интеграции требует нового подхода к отбору содержания знаний: интеграция дисциплин-это значительная экономия времени.

Интеграция в образовании формирует новое поле науки. Интеграция служит основой новой концепции, которая изменяет социально – экономические условия и развивает систему образования.

Е.Кəримова

Integration is important in all classes

Summary

The integration process should be considered in terms of the general methodology of social cognition. The idea of integration requires a new approach to the selection of content of knowledge: integration of disciplines is a significant time-saver.

Integration in education forms a new science field. Integration serves as the basis of a new concept that changes socio - economic conditions and develops education system.

TƏDRİS PROSESİNDƏ DİYARŞÜNASLIQ VƏ ONUN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ MÜƏLLİMLƏRİN YARADICI MÜNASİBƏTİ

Şəfayət Rüstəmli

Yevlax şəhəri 4 nömrəli tam orta məktəbin müəllimi

Açar sözlər: müəllim, dərs, təlim metodikası, diyarşünaslıq, doğma diyar, tipik plan.
Ключевые слова: учитель, урок, учебная методика, краеведение, родной край, типичный план.

Key words: teacher, lesson, teaching methods, country study, motherland, typical plan.

Müasir dövrdə ümumtəhsil məktəbinin başlıca vəzifəsi yüksək intellektual hazırlığa malik olan, qazandığı biliklərdən istifadə etməyi bacaran, dünyagörüşü hərtərəfli inkişaf etmiş, milli və ümumbəşəri məna və keyfiyyətlərə yiyələnmiş şəxsiyyətin, əsl vətəndaşın yetişdirilməsindən ibarətdir. Respublikamızın təhsil sistemində daha səmərəli metodların tətbiqi edilməsi də bu məqsədə xidmət edir. Keyfiyyəti yüksəltmək və təhsilin dinamik inkişafını təmin etmək üçün yeni pədaqoji texnologiyalardan, yeni təlim metodlarından istifadəyə üstünlük verilməsi də buna xidmət edir. Odur ki, müəllimlər yeni axtarışlara qoşulmalı, işini müasir dərsə qoyulan tələblər səviyyəsində qurmağa çalışmalıdır. Çünki müasir dövrdə gənc nəslin elmi dünyagörüşü onun hərtərəfli hazırlığı, məntiqi gücü ilə bərabər emosional təsir gücü ilə də səciyyələnir. Gənc nəslin həyata, cəmiyyətə, informasiyaların qavranılmasına yanaşma tərzini yeni çağlar kəşf edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, elmi-texniki inkişafın, qloballaşma prosesinin sürətləndiyi bir vaxtda köhnə metodlarla işləmək yolverilməzdir. Deməli, müəllimin özünün yeni yanaşmalarla və ideyalarla işləməyə hazır olması zamanın tələbidir. Əgər müəllim hamı öyrətmək,

həm də öyrənmək sərişləliliyinə malik olarsa, qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq da asan olar. Pədaqoji ədəbiyyatlardan da məlum olduğu kimi, müəllim təqəddir və ya nümunə modelidir, gənc nəslin öz gələcəyinə baxdığı pəncərədir. Bu səbəbdən şagirdlər müəllimin yeniliyə, öyrənməyə və öyrətməyə nə dərəcədə həvəsləndirildiyini görür, öz fəaliyyətlərini buna uyğun qurmağa şüa göstərlir. Bu uğura nail olmaq üçün coğrafiya müəllimləri daha geniş imkanlara malikdir. Bu imkanlardan biri kimi diyarşünaslıq materiallarından tədris prosesində səmərəli istifadəni göstərmək olar.

Hazırda respublikamızda elə bir məktəb yoxdur ki, orada doğma diyarın öyrənilməsi ayrı-ayrı müəllimlərin təlim-təbriyə işində bu və ya digər şəkildə əks olunmasın. Lakin realıq onu göstərir ki, yaşadığı ərazini necə, nə cür öyrənmək baxımından metodik materialı olmadığı üçün tədris məsələsində böyük əhəmiyyəti olan bu işə bir çox məktəb və müəllimlər yaxından qoşulmamışlar. Məktəb diyarşünaslığı ilə məşğul olan müəllimlər bu işi ya təsadüfən-təsadüfə aparır, ya da şagirdlərin fəal iştirakına, müstəqil və müntəzəm müşahidə və tədqiqat aparmalarına, aparılan müşahidə və tədqiqat işlərinin